סדר התפילה · הגדה · מפרשים

ביאור הריטב"א על הגדה של פסח

רבנו יום טוב ב"ר אברהם אשבילי [הריטב"א]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ביאור הריטב"א על הגדה של פסח

רבנו יום טוב ב"ר אברהם אשבילי [הריטב"א]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ביאור-הריטבא-על-הגדה-של-פסח/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

מגיד 4
הא לחמא עניא 4
מה נשתנה 5
עבדים היינו 5
מעשה שהיה בבני ברק 6
כנגד ארבעה בנים 6
מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו 10
ארמי אבד אבי 11
עשר המכות 17
דיינו 18
פסח מצה ומרור 19
חצי הלל 20
כוס שניה 21
מרור 21
פסקה ב 21
צפון 22
פסקה ב 22
ברך 22
כוס שלישית 22

מגיד

הא לחמא עניא

פסקה ב

ואתחיל פירוש ההגדה בשם ה' אל עולם.

וקודם שיאמר ההגדה מסלקין את הקערה כדי שיראו התינוקות וישאלו. ובעוד הקערה מסולקת אומר הא לחמא וכו'.

פסקה ג

הא לחמא עניא וכו'. מה שאומרים כן בלשון תרגום יש אומרים שהוא כדי שלא יכנסו השדים אצלנו לפי שאינם מכירין בלשון תרגום, והנכון לפי שזה אינו מסדר המשנה אלא מתיקון האמוראים, תיקנו אותו בלשון בבלי כדי שיבינו אותו הכל, כי בזה הלשון היו מדברים ורגילין בו.

ולמה נקרא לחמא עניא, והלא אפילו כמצה של שלמה היא מותרת. פירש רש"י לפי שעיסת פסח היא כשיעור עיסת מדבר שהיא עשירית האיפה (פסחים מ"ח א'), והוא קרבן עני הבא בדלי דלות, וזה לפי דעתי אינו נכון, כי מה ענין השיעור ההוא אצל מצת מצוה, ועוד דאדרבה האוכל כשיעור ההוא הוא בריא ומבורך (עירובין פ"ג ב'), אבל הנכון דנקרא לחם עוני מפני שהמצה מתקבצת ומתחסרת ואינה מצלחת כמו החמץ, כי מעוגה אחת של עיסה רבוכה תאפה עוגת חמץ גדולה עד מאד, ועוד נקראת לחם עוני לפי שנאפה בחפזון ואינו מספיק להחמיץ.

כל דכפין ייתי וייכול. פירשו בו שצריך שיהיה רעב בערב פסח כדי לאכול מצה לתאבון, כדאיתא בפרק ערבי פסחים (פסחים צ"ט ב' ק"ז ב').

כל דצריך ייתי ויפסח . שאם אין לו, ראוי ליטול אפילו מן הצדקה ואפילו לר' עקיבא (פסחים קי"ב א') כדי שיקיים מצות ליל פסח. ויש עוד בענין שאנו אומרים כי כשהיינו במצרים היה לנו לחם צר ומים לחץ במדה במשקל ובמשורה, ועתה יש לנו אכול ושבוע והותר לחם ויין דרך חירות.

השתא הכא וכו'. וכפל הדבר לחזק ולקיים הענין, וגם אנו אומרים השתא הכא אנו מקיימים מצות לחם עוני בלבד, לשנה הבאה בארעא דישראל נקיים מצות הפסח ככל חקותיו וככל משפטיו, ויש אומרים כי לכך נאמר בלשון ארמי כדי שלא יכירו המלאכים ויקטרגו עלינו שאנו מתפארים בכל זה ויזכירו עוונותינו שאין אנו כדאין ליגאל.

מה נשתנה

פסקה א

ואין מוזגין כוס שני עד שיגמור הא לחמא עניא וידרשו בענין הפסח. ואחר כך מוזגין ואומרים על כוס שני מה נשתנה וכו'.

פסקה ב

שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרור. קשיא לרש"י וכי אין אנו אוכלין בלילה הזה שאר ירקות, ופירש הוא ז"ל דהכי פירושו כי כל מה שאנו אוכלין בלילה הזה אפילו ירקות מתוקים חשובים מרור לנו זכר לוימררו את חייהם בעבודה קשה, ומה שאנו אוכלין בשאר לילות אפילו מרור הוא מתוק, ואינו נכון, אלא כך פירושו שבכל הלילות אנו אוכלים בתחילת סעודתינו שאר ירקות מתוקים שמכשירים האדם לאכילה, והלילה הזה אנו עושים תחילת סעודתינו מרור.

עבדים היינו

פסקה ב

עבדים היינו לפרעה וכו'. זהו תחילת ההגדה ותשובת מה נשתנה לפי שעבדים היינו לפרעה במצרים, ובגמרא אמרו (קט"ז א') מתחיל בגנות ומסיים בשבח, לתת שבח והודאה לשם יתברך אשר מאשפות ירים אביון, ונחלקו אמוראי מאי גנות, רב אמר מתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו ורבא אמר עבדים היינו לפרעה, ואיפסיקא הלכתא כותיה דרבא דהוא בתראה, ורב נחמן עבד כותיה בעובדא דדרו עבדיה (שם), ומסתברא שלא נחלקו אלא באיזה מתחילין, דרב סבר מתחלה עובדי ע"ז כמו שהיה המעשה, ורבא אמר עבדים שהוא תוקפו של נס ואח"כ מתחילין בגנות ע"ז, ולפי זה מנהגינו כרבא. דאי פליגי לגמרי, נהיגנא דלא כחד.

ואילו לא הוציא וכו'. יש מקשים והיאך אפשר לומר כן שהרי כבר נשבע השם יתברך לאברהם בבין הבתרים שיוציאנו בסוף הזמן, ובלא תנאי היתה, ונראה דכך פירושו שאילו לא הוציאנו הקב"ה ממצרים כמו שנשבע לאבותינו והוציאנו בהבטחתו, לא היה הדור ההוא ראוי ליגאל, לפי שלמדו מעשה ארץ מצרים, וכל שכן שהיינו מתערבים בהם משם ואילך ולא היינו נגאלים לעולם והיינו משועבדים להם, ולפיכך אנחנו חייבים לחשוב עצמנו כאילו נגאלנו מאותו עבדות אנו ובנינו, וכדאמרינן לקמן בכל דור ודור חייב אדם וכו', לפיכך ציונו הבורא לספר בכל דור ודור נס זה, ואפילו כולנו חכמים ונבונים ויודעים כל התורה אנו מצווין לספר בזה בשמחה ובהודאות, וכל המרבה לספר יותר הרי זה משובח, ואנו מביאין ראיה לזה ממעשה.

מעשה שהיה בבני ברק

פסקה א

מעשה בר' אליעזר וכו'. שהיו חכמים גדולים וספרו ביציאת מצרים כל אותו הלילה, ובמכילתא אמרו ר"א אומר חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח עד חצות, לפי שהוא סובר שזמן אכילת הפסח וההלל עד חצות שנגאלו, ומסדר ההגדה לא נראה לו כן, אלא כרבנן דאמרי עד עלות השחר, וכן הלכה, ואע"פ כן ראוי הוא להחמיר, וסתם התנא דבריו כדי שלא יבואו לקצר בדבר מפני החשש שיאמרו שמא כבר הגיע חצות, ועוד י"ל כי החכמים הללו לאחר שסיימו ד' כוסות האריכו בענין יציאת מצרים.

פסקה ב

אמר רבי אלעזר בן עזריה וכו'. משנה היא בפ"ק דברכות (י"ב ב'), והא דקאמר הרי אני כבן שבעים שנה ולא אמר בן שבעים שנה מפורש בפרק תפלת השחר (ברכות כ"ח א') עבידו ליה שיתסרי דרי חיוורתא.

ולא זכיתי. לשון לא (חצמו) [נצחתי], בהא זכנהו לרבנן (קדושין י"ח א'), ופירש רש"י ז"ל שחכמים אומרים שאין אומרים יציאת מצרים בלילה כלל, ואין אומרים פרשת ציצית כלל אלא מדלגה כדאמרי במערבא (ברכות י"ד ב') דבר אל בני ישראל אני ה' אלהיכם, ולדעתו הא דתנן ברישא דמתני' (ברכות י"ב ב') מזכירין יציאת מצרים בלילות, כדברי ראב"ע נסתמה משנה זו, ויש מפרשים דמדרבנן דברי הכל מזכירין יציאת מצרים בלילות ולא נחלקו אלא מדאורייתא, וקיימא לן כרבנן, והיינו דאמר רב נחמן לדרו עבדיה בפסוקא קמא צערן (ברכות י"ג ב').

כל ימי חייך להביא לימות המשיח. פירשו בגמרא (ברכות י"ב ב') שתהיה שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל לה.

כנגד ארבעה בנים

פסקה א

ברוך המקום שנתן תורה לעמו ישראל וכו'. מפני שצריך לדרוש ארבעה פסוקים חלוקים בעניינם שנאמרו בתורה בעסק ארבעה בנים, לכך מתחיל לברך את השם שנתן לנו תורה שלימה, כי אחרי אשר גאלנו ממצרים קרבנו לפני הר סיני כמו שייעדנו בתחלה על ידי משה רבינו ע"ה כמו שאמר הכתוב (שמות ג':י"ב) בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. ונקרא הקב"ה מקום לפי שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, וכענין מעונה אלהי קדם (דברים ל"ג:כ"ז) כדאיתא במדרש רבה (ב"ר פרשה ס"ח), ויש אומרים כי אמר מקום בענין זה, לפי שעד שלא נתן הקב"ה תורה לישראל לא היה נודע לא הוא ולא חכמתו, אלא כדבר הגנוז במקום נסתר ואינו נראה,

וכשנתן תורה לישראל אז הופיע אורו לכל העולם, ועל דרך האמת זה כמו הנה מקום אתי (שמות ל"ג:כ"א), שהוא מקום ההשגה לאספקלריא המאירה מקום תמונת ה', ועל פנים המאירים אמר ברוך הוא, והמבין ידום.

כנגד ארבעה בנים דברה תורה. כי כל כך רצה לקיים ענין סיפור יציאת מצרים בזרעינו, שהפריש להגיד ולספר לכל בן ובן כפי מה שהוא. ומה הן הארבעה בנים אחד חכם וכו'. וכן ארבעה פסוקים מפורשים בתורה בענין זה ודרשום חז"ל כנגד ארבעה בנים.

פסקה ב

חכם מה הוא אומר מה העדות וכו'. הפסוק הזה בפרשת ואתחנן (דברים ו':כ') כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדת והחקים והמשפטים וכו', ומשאלתו שהוא מדקדק בכל ענייני הפסח ניכר שהוא חכם, שהזכיר עדות חקים ומשפטים, והעדות הם דברים שיש להם טעם שהם עדות על גאולת מצרים. כגון לאכול מצה ומרור, שהם זכר ללחם עוני ולוימררו את חייהם. וכן ענין הפסח, זכר שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, ובטלה שהוא מזלם ואלהיהם עשה ה' שפטים.

והחקים. כגון הלכות שיש בפסח שאין נראה בהם טעם מוסבר כענין ועצם לא תשברו בו ושיאכל בחבורה אחת. ואע"פ שטעמו מפורש בקבלה כי אע"פ שאכלו המצריים את ישראל לא שיברו את עצמותם ולא כילו אותם וכי תמיד היו מצויינין שם במיטב הארץ.

והמשפטים. כענין וכל ערל לא יאכל בו וכן שאר דיני חמץ ומצה ודקדוקי סופרים [ש]בהם, רצה לדעת עיקר כל הדברים.

אף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין וכו'. כך הגירסא בכל הנוסחאות שלנו, וקשה מה ענין תשובה זו לשאלה זו, ורש"י ז"ל פירש דשאלת החכם מה העדות וכו' כלל בה כיון שעיקר היום הוא הפסח למה אנו מקדימין לאכול את החגיגה קודם לכן, ולפיכך אנו משיבין לו כי אנו עושים זה כהלכות הפסח, לפי שיהיה נאכל על השובע, וגם לפי שאין לנו לאכול שום דבר אחריו כדי שישאר טעמו בפינו, ומתוך הטעם נזכיר טעמי המצוה ונספר בה כל הלילה. אבל במכילתא אמרו אף אתה פתח לו בהלכות הפסח ואמור לו אין מפטירין וכו', כלומר שהוא הפליג לדקדק ולשאול וגם אתה תן לחכם ויחכם עוד והשיבהו כל הלכות הפסח ואפי' דברים שהם תקנת חז"ל שאין להם שום סמך בכתובים והוא מה שתיקנו אין מפטירין וכו', ולפי גירסתינו כך פירושו אף אתה אמור לו כשאר הלכות הפסח שאין מפטירין וכו', והפטרה זו לשון השלמה וסיום הדבר שבו נפטרין, וכן פירשוהו רז"ל בכל מקום, ובירושלמי (פ"י ה"ד) הגירסא אף אתה אמור לו הלכות אין מפטירין וכו', אבל יש בירושלמי שינוי כי שם אומרים התשובה

הזו לבן טפש שאינו יודע לשאל, שיאמר לו דברים קלים שיוכל להבין, ועל תשובת הבן חכם אומרים בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים. ומכל מקום תמהני שהרי אין אנו אומרים על השאלה הזאת התשובה שנאמרה בתורה כנגדה (דברים ו':כ"ד) ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה וכו' ויצונו ה' לעשות את כל החקים וכו'. ולפי הפירוש שכתבנו הרי זה בכלל, כמה שאמר אף אתה אמור לו הלכות הפסח, וזהו לשון אף אתה וכו'.

פסקה ג

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת וכו'. פירשו בירושלמי (פ"י ה"ד) מה הטורח שאתם מטריחים עלינו בכל שנה בזה לעכב את סעודתינו ולערבב שמחת החג, כי רשע כגובה אפו בל ידרוש (תהילים י':ד'), ולפי שאמר לכם, הוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר (כי) [כאילו] הוא לא נצטוה בדבר. אף אתה הקהה את שיניו. הרוצים ללעוס ולאכול. ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לי ולא לו.

והפסוק הזה הוא בפרשת בא אל פרעה (שמות י"ב:כ"ו) דכתיב והיה כי יאמרו אליכם בניכם, ולא אמר מחר, רמז על בניהם ממש שנולדו במצרים תרבות אנשים חטאים ואומרים מה העבודה הזאת לכם ולא לו, ומ"מ תמהני שאם כן אין זו תשובתו שבצדה בכתוב שתשובתו בכתוב היא (שם) ואמרתם זבח פסח הוא לה'. ונראה לי כי הדרשא בזה לפי שהזכיר כאן לשון רבים כי יאמרו אליכם בניכם, והוא על הבנים של אותו זמן ועל הבנים שלאחר זמן, וכן אמרו במכילתא בשורה טובה נתבשרו ישראל באותה שעה שהם עתידים לראות בנים ובני בנים דכתיב והיה כי יאמרו אליכם בניכם, וזהו שנאמר ויקוד העם וישתחוו, ולבנים [נ"א: ואמנם] של אותו הזמן אין להאשימם כל כך, כי ענין חדש הוא אצלם ועדיין סורם רע, ולפיכך אמר הכתוב לפייסם בדברים ולומר להם זבח פסח הוא לה', [א"ה, נראה שחסר כאן, שלא נתפרש ענין הבנים שלאחר זמן, וכן במש"כ רבינו להלן הם ג"כ שני ענייניים כו' נראה שחסר, שלא נתפרש שם ענין הבנים של אותו זמן.] ובמה שאמר אשר פסח על בתי בני ישראל ואמר ואת בתינו הציל הם ג"כ שני ענייניים, כי על בתי בני ישראל רמז על התשובה שלאחר זמן, כי על אותם שהאמינו בה' והיו מזרע ישראל הצדיק פסח, ולא על כיוצא בו שלא סמכו בהבטחתו כי כולם מתו בשלשת ימי אפילה, ולא עוד אלא שכלל תשובה זו באומרו אף אתה הקהה את שיניו, כי זה שכפר בעיקר הרי הוא בכלל כל בן נכר לא יאכל בו ושיניו של זה תקהנה שרואה לאחרים שאוכלים והוא אינו אוכל, כי זבח פסח הוא לה' לאותם שפסח עליהם שהם בני ישראל ולא על כיוצא בו, ולהוסיף על עונשו אנו אומרים לו בעבור זה עשה ה' לי לי ולא לו, כמו שדקדק

הרשע במלת לכם להוציא את עצמו מן הכלל אנו גם כן מהפכין ודורשין להוציאו מן הכלל, לא שיהיה זה משמעו של מקרא, שהרי אף לשאינו יודע לשאל אנו משיבין כן. והחכם שאמר מה העדות כו' אשר צוה ה' אלהינו אתכם, אין לומר בו הרי הוציא את עצמו מן הכלל דכתיב אתכם, דהא כתיב אלהינו. ומהו אתכם, כלומר אתם שיצאתם ממצרים והיה הדבר אליכם. [בגליון הכת"י כתוב: וכ"כ התוס' בפי' התורה וז"ל ואע"פ שהוא אומר אתכם דמשמע כמו לכם אינו מוציא עצמו מהכלל והא דקאמר אתכם לפי שעדיין לא נולד באותה שעה שצוה ה' אותה מצוה, עכ"ל].

פסקה ד

תם. שאינו חכם ולא רשע נקרא תם. והוא מה שכתוב עליו בפרשת בא (שמות י"ג:י"ד) והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת, ואמרת אליו בחזק יד כו'. והוא כוח השם הגדול.

פסקה ה

ושאינו יודע לשאל את פתח לו וכו'. כי לא אמר בפסוק הזה שאלת שום בן, אלא והגדת מעצמך. וכמדומה לי שאין אנו עכשיו יוצאין ידי חובתינו מכל זה, כי אע"פ שאנו אומרים ההגדה בלשון הקדש ראוי היה לפרש לנשים ולקטנים יציאת מצרים.

והגדת לבנך יכול מר"ח וכו'. פי' אין זה מתשובת שאינו יודע לשאל, אלא כיון שתפס התנא המקרא דורש אותו. ולזה שאינו יודע לשאל ראוי לדרוש פירוש הפסוק הזה יותר אימתי הוא זמן ההגדה הזאת. ואמר אילו אמר הכתוב סתם והגדת לבנך ולא אמר ביום ההוא הייתי יכול לדרוש כי שמא מר"ח ניסן אנו חייבים לדרוש זה, כדרך שדרש משה רבינו ע"ה לישראל במצרים, ועוד לפי שאמר למעלה (שמות י"ג:ה') ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה, לכך הוצרך הכתוב לומר ביום ההוא דמשמע בעיצומו של יום, ואפילו אמר ביום ההוא הייתי יכול לומר שנתחיל להגיד כן מבעוד יום, שהוא יום י"ד, לפי שבו מתחלת עבודת הפסח שהיא שחיטתו כמו שאמר הכתוב (במדבר ל"ג:ג') ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה, שר"ל ממחרת שחיטת הפסח שהיא ביום ט"ו יצאו, ולפיכך אמר כאן יכול מבעוד יום שהוא זמן העבודה וזמן שחיטת הפסח חייב בהגדה, ת"ל בעבור זה, לא אמרתי לך לספר אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך על השלחן שתוכל להראות אותם באצבע שאתה אומר מצה זו מרור זה, ואחר שסיים התנא סדר ארבעה בנים חזר ואמר מתחלה וכו'.

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

פסקה א

מתחלה עובדי ע"ז וכו'. והוא סיום הגנות (עי' לעיל ד"ה עבדים היינו), ואולי הוא ג"כ מהתשובה שצריך לפרש למי שאינו יודע לשאל. וכן הוא סמוך לתשובת הרשע שהוציא את עצמו מן הכלל. ומביא ראיה מיהושע שסיפר ג"כ לאנשי דורו שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם וכו'.

ויעבדו אלהים אחרים. חוזר על אבותינו הנזכרים תרח ונחור, לא על אברהם, כי מקטנותו הכיר את בוראו ומאס בעבודה זרה כידוע בדברי חז"ל ובספרי הכותיים, ומעצמו עשה ולא מתרבות אביו, ומאב ואם אחד יצאו הוא ונחור, זה הלך לע"ז וזה עבד את השם, ומאס בכל זרע אביו וקרא ה' אחד, וכשם שנבדל הוא מכל האומות לקרוא בשם ה' אחד כך הבדילו ה' ולקחו הוא וזרעו להיות לו לגוי אחד בארץ, מדה כנגד מדה, וזהו שנאמר ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר, כפשוטו, וגם מורה בדרך האמת שלקחו מאותם ששוכנים בעבר הנהר היוצא מעדן, שפירשו מן העיקר.

פסקה ב

ואולך אותו בכל ארץ כנען. שנאמר (בראשית י"ג:י"ז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כדי שתהא נוחה ליכבש לבניו, כדאיתא בפרק יש נוחלין (ב"ב ק' א'), לומר שתהא מתנה מוחזקת מעכשיו שלא תתבטל בשום עון שיעשו זרעו, וגם שיהיה להם טענה על היושבים בה שלא יאמרו שבאים לגזול מהם, שישיבו להם אדרבה אבינו החזיק בה ואתם באים לגזול אותה ממנו מכאן ואילך, שכבר נתמלאה סאתם וזמן אכילת פירותיהם, כי ניתן להם לפירות אולי יחזרו לאמונת ישראל וזהו והכנעני אז בארץ (בראשית י"ב:ו') וכתיב כי לא שלם עון האמורי עד הנה (שם ט"ו).

וארבה את זרעו. אמרו בירושלמי (פ"י ה"ה) אמר רב אחא וכו' וארב כתיב חסר, ופירש רש"י ז"ל, ואריב עם זרעו, בני קטורה, שאפילו משמותן אתה יכול לידע שהיו עובדין עבודה זרה, שכולם נקראו על שם עבודה זרה כמפורש בבראשית רבה (פרשה ס"א), ואינו נכון דהיאך יזכיר בני קטורה קודם ליצחק שנולד בתחלה, ולפיכך יש לפרש הרבה ריבים עשיתי עמו והרבה נסיונות קודם שנתתי לו את יצחק, כדי לנסותו, דבריבים גדולים ובקושי גדול בא לו הזרע.

ואתן לו את יצחק. שיהיה הוא זרעו כמו שנאמר (בראשית כ"א:י"ב) כי ביצחק יקרא לך זרע. וכלל במלת ואתן, שנתנו כנגד מערכות הכוכבים, כדכתיב (בראשית ט"ו:ה') ויוצא אותו החוצה, כי היה אברהם רואה שלא היה יכול להעמיד שום זרע משרה הצדקת,

כי לפי שהיה בנו של תרח שהיה עובד ע"ז לא היה יכול לצאת כל זרעו כשר והיו בו נובלות פרי, וכן לבסוף נתחלק זרעו של יצחק.

ואתן ליצחק את יעקב וכו'. כי רבקה ג"כ היתה עקרה, וכן כל האימהות, וכבר פירשו במדרש טעמים הרבה, ומכללם שלא יהיה מזל לישראל. ודע באמת, כי לכך יצא עשו הרשע תאום עם יעקב הצדיק בבטן אחת כדי שיבינו כל העולם כי צדקתו של יעקב הצדיק מעצמו באה לו ולא במערכת מזל ולא בטבע אב ואם ולא מכריח אחר, שהרי בבטן אחת נולדו הוא ועשו, ועשו יצא לתרבות רעה ויעקב הלך בדרך טובים.

ואתן לעשו את הר שעיר וכו'. מפני זכותו של יצחק, וצוה הכתוב שלא יתגרו בו מלחמה כלל כדכתיב (דברים ב':ה') כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר, רמז על סורו וענייננו, שהוא איש שעיר, ומקומו הר שעיר, וחלקו השעירים, והוא עתיד לקבל עוונותיהן וגזרותיהם של ישראל לעתיד לבא כי אח לצרה יולד (משלי י"ז:י"ז), וכדי להודיע לכל כי יעקב הוא זרעו של יצחק ושל אברהם בלבד ובו מתקיימת גזירת כי גר יהיה זרעך וכו', יעקב ובניו בלבד ירדו מצרים, וכשם שקיים להם גזירת הגלות כל שכן וכש"כ שיקיים להם גזירות הטובות, שנאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, שדן אותן כמידתם בנגעים רבים ובמכת בכורות, כמו שנאמר (שמות י"ח:י"א) כי בדבר אשר זדו עליהם כמ"ש המתרגם (אונקלוס שם), ועל זה סידר המסדר ואמר ברוך שומר וכו'.

פסקה ג

ברוך שומר הבטחתו לישראל וכו'. היא הבטחת דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. וזכר למצוה זו אמר הכתוב בדין עבד עברי (דברים ט"ו:י"ד) הענק תעניק לו וכו', ופירש רש"י שלכך מברכים את ה' בירידת האבות למצרים, לפי שכשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה. שהקב"ה מחשב את הקץ. מיום הגזירה לעשות כמו שגזר.

פסקה ה

ואותה הבטחה **היא שעמדה לאבותינו ולנו**, והוא הברית שכרת בין הבתרים כשנפלה עליו אימה חשכה גדולה שהראהו ארבעה גליות והבטיחו שימלטו ישראל מהם. וכן הבטיחו ג"כ בקרבנות שאמר לו קחה לי עגלה משולשת כדאיתא במדרש (ב"ר פרשה מ"ד), וזהו שאמר שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם בכבוד גדול ובהצלחה רבה, ואפילו בזמן יעקב הצדיק צא ולמד וכו'.

ארמי אבד אבי

פסקה ב

צא ולמד מה בקש לבן כו'. שהיה אחינו בשרנו לעשות ליעקב אבינו.

שפרעה לא גזר אלא על הזכרים. שאמרו לו אצטגניניו שעתיד להולד בן שמושיע את ישראל כמ"ש רז"ל.

שנאמר ארמי אובד אבי. רצה לאבד את אבי כמ"ש המתרגם לבן ארמאה בעא לאובדא ית אבא ולפיכך תלה לו הכתוב כאילו איבד. והשם יתברך ביטל עצתו ויצא משם יעקב במקנה לרוב כדכתיב (בראשית ל׳:מ״ג) ויפרוץ האיש מאד מאד, וכלל הדברים האלה הוא מה שעתיד ליארע לבנים, שיהיה הכל סימן לבנים, כדאיתא במדרש.

פסקה ג

וירד מצרימה וכו'. תימה מה ענין וירד מצרימה אצל ארמי אובד אבי. וי"ל שבא הכתוב לפרש שכל זה נחשב מן הצרות ומגזירת בין הבתרים, כי כל ימיהם של האבות אחר הגזירה ההיא היו בצער ובנסיונות ולא ראו בטובה.

ואמרו **אנוס על פי הדיבור**, כי היה יודע הגזירה הבאה ואעפ"כ לא שב לאחור.

ועכשיו מתחיל לדרוש מארמי אובד אבי וכו' עד שהוא גומר כל הפרשה כדאיתא בפרק ערבי פסחים (פסחים קט"ז א'), והוא דורשו כמ"ש בספרי.

ויגר שם. שמא תאמר שנטל כתר מלכות, ת"ל ויגר שם, אינו אלא כגר בלבד.

שנאמר ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה וכו'. אבל במצרים מפני היאור היה שם מרעה.

פסקה ד

ושמא תאמר באוכלוסין הרבה, ת"ל **במתי מעט** כמו שנאמר בשבעים נפש כדאיתא בספרי.

פסקה ה

ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצויינין שם. כך אנו גורסין, ופירש רש"י לשון ציון מאוספין במקום אחד שלא נפרדו בערים ולכך היו נראין לגוי אחד, ודייק לה מדכתיב לגוי, וזהו ודאי נס מה' יתברך כדי שיהיו עוזרים זה לזה, כי הפירוד סיבת הגלות. ואף בגלות הזה החמור הפירוד היה עיקר גזירת הגלות.

ואית דמפרשי מצויינין בעלי קומה בעלי פרצוף, וכן הוא בבראשית רבה, וכן יש גורסין מסויימין שם כלומר שהם ניכרים במלבושיהם ובענייניהם כגון ציצית בבגדיהם וכיוצא בו, ודייקי לה מדכתיב ויהי שם לגוי גדול, כי כיון שיש להם כמה דורות שהיו שם ומשועבדים להם, אפילו רבו מאד היאך יהיו שם לגוי אלא ודאי לפי שהיו מצויינין שם או מסויימין בטכסיסיהם וכל רואיהם יכירום כי הם זרע אברהם אבינו.

ועוד יש בכלל הזה, שהיו מסומנין שם להוליד בנים הרבה, שהיו מולידין ששה בכרס אחד מה שלא היו מולידין במצרים קודם לכן, וזהו שאמר, שם, לפי שגם האבות לא

הורגלו בכך בארץ כנען. וזה מרחמיו יתברך להודיע שלא עזב אותם בגלותם. ולכך היו תמהים עליהם כדאיתא בבראשית רבה (פרשה מ"ד) א"ר יצחק חזירתא רעיא בעשרה ואימרתא ולא בחד כל אילין אמר הקב"ה לאברהם דיהיב ליה את הקיני ואת הקניזי וכו' ועדיין שרה אשת אברהם לא ילדה לו. וזהו שהביא ראיה המסדר מדכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו'.

פסקה ו

ורב כמו שנאמר רבבה כצמח וכו'. כך קבלנו, שדורשו לשני עניינים, שהיו לגוי גדול ורב כרבבה וכצמח השדה, כי כל מה שגוזזין אותם צומחים יותר, וכן צומחים בלא עבודה רבה אלא מאיליהם, והשני שכל זה אע"פ שהיה עם רב עם יוצרו.

ואת ערום ועריה. ערומים מן המצוות של האבות, ומהו עריה, כמה דתימא (חבקוק ג':ט') עריה תעור קשתך, שלא קיימו מצות ברית מילה כדאמרינן במכילתא (פרשת בא) היה רבי מתיא בן חרש אומר הרי הוא אומר (יחזקאל ט"ז:ח') ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיעה שעה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו ולא היה להם מצוות שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר שדים נכונו ושערך צמח, מהו שדים נכונו, זה משה ואהרן, שנאמר (שיר השירים ד':ה') שני שדיך כשני עפרים וגו', ושערך צמח, שהגיע קץ הגאולה, נתן להם הקב"ה שתי מצוות שיתעסקו בהם כדי שיגאלו מצות פסח ומצות מילה, שנאמר (יחזקאל שם) ואעבור עליך ואראך מתבוססת ואומר לך בדמייך חיי, וכן כתב הרמב"ם ז"ל דמילה היתה במצרים שנאמר (שמות י"ב:מ"ח) וכל ערל לא יאכל בו, ומשה רבינו ע"ה מל אותם, שכולם ביטלו מצות ברית מילה בהיותם במצרים חוץ משבט לוי שנאמר (דברים ל"ג:ט') ובריתך ינצורו, ויש אומרים כי אף שבטו של לוי הוצרך להטיף מהם דם ברית כדי שיכנסו תחת כנפי השכינה, וטעות הוא בידם, דכיון דמיפקדי אמילה, מילתם סגי' להו, ולא דמי לערבי מהול, דההוא כמאן דלא מהילי דמי כדאיתא במסכת ע"ז בפרק אין מעמידין (עבודה זרה כ"ז א').

פסקה ז

וירעו אותנו המצרים וכו'. כלומר כיון שראו שהיינו פרים ורבים התחילו לענותינו, כמו שנאמר ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו וכו', ומביא ראיה כי בתחלה לא עינו אותם לגמרי אלא התחילו להרע להם ולהתנפל ולהתגולל עליהם, כי בתחלה נכלמים היו לשלוח בהם יד לגמרי לפי שבאו בהבטחתם ונתיישבו ביניהם במצותם וזה נקרא בגידה גדולה, וכבר דרשו רז"ל במסכת סוטה (י"א א') להם לא נאמר אלא לו, נתחכם על מושיען לדונם במים, שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם, והם לא ידעו כי על כל העולם אינו מביא אבל על אומה אחת מביא, ובמדרש אמרו

(ויק"ר פ' כ"ז) נתחכם עליהם יותר ממה שהיו לפנינו, כי כל מי שבא לעשות להם רע בפרהסיא אלהיהם מושיע אותם כמו לבן ועשו, ולא נעשה כעשו שאמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי ולא היה יודע כי בין כך ובין כך יוליד יעקב בנים, אלא הבה נתחכמה להם מיד לגזור מיתה על הבנים הזכרים דכתיב כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו.

פסקה ח

ויענונו כמו שנאמר וישימו עליו וכו'. הכל כדי לענותם ולמעטם, והוא שהתחילו לעשות בניינים חזקים למלך ואמרו שיסייעוהו, ודרשו רז"ל (סוטה י"א א') שתלו לו מלבן בצוארו של מלך, כלומר שאפילו המלך היה מסייע בדבר, להראות כי היה דבר המלך נחוץ, ואחר כך נתנו עליהם עבודה קשה כדכתיב בפרך, כללו של דבר מעט מעט היו מתגברין עליהם, ולפיכך נמשלו למרור שתחילתו רך וסופו קשה.

פסקה ט

בפרך מתרגמינן בקשיו, ואמרו רז"ל כי בתחילה אמרו להם כי המלאכה נחוצה ואינו אלא ליום אחד, עשו רצון המלך כדי שיתרצה לכם, כי הטיב לכם ולאבותיכם עד היום, והם התחזקו ביום הראשון, ואח"כ שמו עליהם לחק שיעשו אותו הסך יום יום, וזהו שדורשים בפרך בפה רך.

פסקה יב

ונצעק אל ה' וכו' כמו שנאמר ויהי בימים הרבים וכו'. אמרו רז"ל כי מעטים היו ועל שם שהיו של צער נקראו רבים, כדכתיב (ויקרא ט"ו) ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים ואינם אלא שלשה ימים.

וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל. דרשו רבותינו ז"ל מפי השמועה, שנצטרע והיה שוחט הילדים לרחוץ בדמם, וזהו ויזעקו כמו מעיר מתים יזעקו (עי' איוב כ"ד:י"ב), ועוד דרשו רז"ל שהיו מעבידין אותם עבודה זרה, ופירש רש"י לפי שהמלך הראשון לא היה מעבידן כל כך עבודה זרה מפני חיבתו של יוסף אבל זה המלך חידש עליהם גזירות והכריחם לעבוד עבודה זרה.

פסקה יג

וישמע ה' את קולנו כמו שנאמר וכו' ויזכור אלהים את בריתו וכו'. כי אע"פ שבזכותם לא היו ראוים ליגאל, זכר ברית האבות, וזהו שנאמר בדם פסח (שמות י"ב:כ"ב) והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות, משקוף זה אברהם ושתי המזוזות אלו יצחק ויעקב.

פסקה יד

וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ. כדכתיב (בראשית ל"א) אם תענה את בנותי ודרשינן (יומא ע"ז ב') למנוע מהם תשמיש המטה, ולכן נקראת עונה, שמענה אותה כשנמנע ממנה.

כמו שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וכו'. יש אומרים דדייק לה מדכתיב וידע אלהים, דבר שאינו יודעו אלא הקב"ה, כי מרוב העינוי אפילו כשהיו משמשין לא היו יורים כחץ והולכין ומתמעטין וכדאמרינן השמים ביני לבינך (נדרים צ' ב'), ויש אומרים דדייק לה מדכתיב וידע אלהים כמו וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד'), וכבר אמרנו כי התורה שהיא לשון הקדש מכנה לתשמיש בלשון דעת לעורר לאדם שלא יעשה מעשה ההוא לתאוה והנאה טבעית בלבד כבהמות שאין להם דעת, אלא שיעשה בחכמה ובדעת להשלים מצות פריה ורביה ולקיום הגוף, וגם כי השכבת זרע תחילת יצירתה מן המוח שהוא מקום הדעת, ועשה כן הבורא יתברך כדי שיעיין האדם בזה ויעשה הדבר בשכל ובצנעה, וזהו שאמרו חייב אדם לקדש את עצמו בשעת תשמיש שנאמר (הושע י"א) בקרבך קדוש, ובתרגום ירושלמי (בראשית ד') וידע אדם עוד, וחכים אדם עוד, ובמדרש (שמו"ר א') וירא אלהים את בני ישראל זה מעשה העגל שעתידין לעשות ומדת הדין מקטרגת עליהם, וידע אלהים, שעתידין הם לומר נעשה ונשמע וריחם עליהם.

פסקה טו

ואת עמלנו אלו הבנים. שהם עמל האדם כי כמה האדם יגע לגדלם וללמדם דרך ארץ ותורה, וכן יגע כדי שיוכל להניח להם ממון אחר מותו. וכבר אמרו בעון נדרים בנים מתים שנאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך כדאיתא במסכת שבת (ל"ב ב').

שנאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. ואמרו בפרקי ר' אליעזר (פרק מ"ב) שלא היה היאור בולעם אלא פולטם למדבר והקב"ה זן אותם שם ומביא סלע בפי כל אחד ואחד שהיה מניקו דבש וחלב שנאמר (דברים ל"ב:י"ג) ויניקהו דבש מסלע וכו', וכל זה נקל הוא נגד הבורא יתברך, וכשבאו ישראל לים ראוהו והכירוהו, וזהו שנאמר (שמות ט"ו:ב') זה אלי ואנוהו, כלומר הכירו כי הוא שעשה להם את הנס הראשון.

וכל הבת תחיון. לזימה, כמו שאמרו רז"ל (שמו"ר א').

פסקה טז

ואת לחצנו זה הדחק. פי' כי כשראו המצריים שלא היו יכולין לכלותם התחילו לדחוק אותם שיחזירום לאמונתם ויתערבו בהם, ודחק זה שמד, וזהו שנאמר וגם ראיתי את הלחץ, כי זה הוסיף לגאול אותם מהרה, כי ירא אנכי שמא לא יוכלו לעמוד בנסיון,

כי כבר התחילו להתערב בהם קצת ולבטל ברית מילה וללכת אחרי הכוחות העליונים והכשפים.

פסקה יח

ויוציאנו ה' ממצרים לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף וכו'. מכאן ראיה כי מלאך ושרף שני דברים הם, השרפים הם מלאכי אש העומדים תחת הכסא וטובלין בכל יום בנהר של אש ההולך לפני הכסא, וכן הוא אומר (ישעיהו ו':ב') שרפים עומדים ממעל לו, והמלאכים הם למטה מהם המתחלפים בכל יום ומתלבשים גופות, והם שנבראו ביום החמישי, והשליח הוא הידוע המלאך הגואל זה מטטרו"ן, ושמו מורה עליו, והוא שר של ישראל השומר אותם, וזהו שנאמר למשה (שמות כ"ג:כ') הנה אנכי שולח מלאך לפניך, והוא שר צבא ה' שבא ליהושע, ועליו אמרו רז"ל (סנהדרין ל"ח ב') דאפי' בפרוונקא לא קבליה משה, ואם תאמר והא כתיב (במדבר כ':ט"ז) וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, וי"ל כי ויוציאנו שב לבורא יתברך, כדכתיב (דברים ד':ל"ז) ויוציאך בפניו בכוחו הגדול ממצרים, והמלאך שאמר, וישלח מלאך, על משה רבינו ע"ה, או שליח השם הגדול ששלח מלאך הברית מלאך פניו ויוציאנו ממצרים בכוחו.

שנאמר ועברתי בארץ מצרים וכו' ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. אמרו רז"ל במכילתא אם של עץ נרקבת [וכו'], כלומר כי סר צילם העליון מעליהם שהיה מעמידן, ומיד ניתך ונרקב, ובזה נודע כי מכת אלהים היא, כי אין כח מושל על כח אחר לבטלו אלא הקב"ה לבדו.

פסקה כ

ביד חזקה זו הדבר. כלומר שנעשית ביד חזקה, שהיא יד ה', לפי שהיה בה הדבר אמר כן, ולא בכל החוזק ממש, כי לא הראה הקב"ה החוזק רק בדבר השלם הוא מכת בכורות, וכדאמר בספרי ולכל היד החזקה (דברים ל"ד:י"ב) זו מכת בכורות שנאמר (שמות ו':א') וביד חזקה יגרשם מארצו, ולפיכך לא נאמר בדבר הזה אלא הנה יד ה' הויה.

פסקה כא

ובזרוע נטויה זו החרב. זהו כינוי לנקמה שעשה ה' במצרים, שהיתה חרב נוקמת נקם ברית, ר"ל בריתו של אברהם אבינו ע"ה, וכן וחרבו שלופה בידו (דה"י א' כ"א) להנקם מהפושעים והמורדים.

פסקה כב

ובמורא גדול זה גילוי שכינה. שנגלית להם במצרים אע"פ שהיתה מצרים מלאה גלולים וארץ טמאה, לקיים מה שהבטיח ליעקב אבינו ע"ה (בראשית מ"ו:ד') ואנכי אעלך גם עלה, והוא השם הגדול שנתן בו תורה ואמר אנכי, וכן הוא אומר (שמות ג':ו') אנכי

אלהי אביך, וזהו שהיה אומר משה רבינו ע"ה (שם) מי אנכי כי אלך אל פרעה ואמרו רז"ל משל למלך ששלח שלוחו לאריסו כדאיתא בשמות רבה, ואימתי נגלה עליהם, ב' פעמים, אחת ביום ר"ח ניסן שנאמר (שמות י"ב:א'-ב') ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים החדש הזה לכם, ואמרו רז"ל שהקול נשמע בכל ארץ מצרים, וכן בלילה בשעת הגאולה, וכמו כן ראוהו על הים ויראו מאד כמו שנאמר (שמות י"ד:ל"א) ויראו העם את ה', ונקרא מורא גדול כי הרואה פני שכינה ירא מאד ונרתע ונבהל ונופל על פניו, וזהו שנאמר או הנסה אלהים לבוא לקחת וכו', והראיה מן סוף הפסוק דכתיב במצרים לעיניך, ובספרי אמרו רז"ל ולכל המורא הגדול (דברים ל"ד:י"ב) זו קריעת ים סוף, כי שם ראו פני השכינה ואמרו זה אלי ואנוהו.

פסקה כג

ובאותות זה המטה. ייחדו האותות אל המטה לפי שאמרו ז"ל כי המכות היו כתובים שם במטה דצ"ך עד"ש באח"ב, וכן צירוף אותיות של השמות שבהם נבראו שמים וארץ, כי מששת ימי בראשית נעשה כדתנן במסכת אבות (פ"ה מ"ו) עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, [בנ"א נוסף: וכן התנה ה' עם מעשה בראשית], ודבריהם חן לשומעיהם, ולכן נקרא מטה אלהים, ונזדמן לו למשה רבינו ע"ה בהר חורב שירד שם מן השמים, וזהו שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך, לא יאמר אדם הזה אלא על מה שבידו שנותן אותו לחבירו.

פסקה כד

ובמופתים זה הדם. ואע"פ שמכת הדם היתה אחת קורא אותה מופתים לפי שנעשו בעניינו מופתים רבים, כי המים שהיו צלולים מכל מימות שבעולם נהפכו לדם אחר שהיו בידם של מצרים, וישראל ומצרי שותים בכוס אחד, לצד המצרי דם ולצד ישראל מים, ובמדרשו של רשב"י, שהיו נעשים כאש שורף ומתמלא כל מצרים עשן מהם [נ"א: בפיהם] והיינו דכתיב דם ואש ותמרות עשן.

עשר המכות

פסקה ד

דבר אחר ביד חזקה שתים וכו'. פירשו בו דנפקא לן לפי שיש בכל אחת מהם שתי מלות, ועל דרך האמת מדת הדין ומדת רחמים שהיו משותפים ביחד זו לעשות נקמה במצריים וזו להציל את ישראל שלא תבא עליהם המכה, ואלו הן העשרה נסים שנעשו לאבותינו במצרים כדתנן באבות פ"ה (מ"ד), וכולן מפורשין בכתובים חוץ ממכת כנים שהיא גמרא ובא בקבלה שהיו בהם אלא שלא היו מצערין אותם, ולפי שהיו בהם אמרו החרטומים אצבע אלהים היא, כלומר מכה כוללת, כי הם לא היו יודעים שלא היו

מצערים אותם. ולפיכך ויחזק לב פרעה.
ואינו דורש ובמלחמה, לפי שאותה מלחמה היתה למעלה להפיל שר שלהם. וכן אינו דורש ובמסות, לפי שהוא לשון כללי של נסיונות שהיה מתרה בהם בכל שעה ושעה, ולא ירדה מכה בעלילות אלא בהתראה, ורז"ל אמרו שההתראה שליש כל חדש וחדש כדאיתא במכילתא.

פסקה יז

רבי יהודה היה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב. פירש רש"י שלא תאמר אין מוקדם ומאוחר בתורה לפי שלא מנאן דוד בספר תהלים (פרק ק"ה) על הסדר הזה, ובשוחר טוב אומר כי כסדר הזה היו כתובים במטה וזהו שנאמר ואת המטה הזה וכו' אשר תעשה בו את האותות את האותיות, וכן מצינו לרבי יהודה עושה סימנים במסכת מנחות פי"א (מ"ד) לשיעור שתי הלחם ולחם הפנים זד"ד יה"ז, ולכל שיעור חכמה נפלאה בסוד הקבלה, ודבריהם חן לשומעיהם.

פסקה יח

רבי יוסי הגלילי אומר וכו' אמור מעתה במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות. כי היד יש בו חמש אצבעות, וכל אצבע עשר, הרי חמשים, וכן דורשין אותו רבי אליעזר ורבי עקיבא, ומחלוקתן במכילתא. ומכל מקום תמה אני שהרי אצבע אלהים היא על מכת כנים בלבד נאמר, ועוד שהרי אמרו למעלה ביד חזקה זו הדבר, קורא למכה אחת יד, ועיקרן של דברים כי הכתוב בכאן אינו אלא סמך בלבד והקבלה עיקר, וחרון אפו ידוע שאינו אלא אצבע קטנה שביד, והוא ג"כ יד חזקה אבל היד הגדולה יש בה חמש אצבעות של קטנה, וזה סוד, ורבי אליעזר שדורש כל מכה היתה של ארבע מכות, בדרך הפשט הוא שלקו בה ד' יסודות, ורבי עקיבא שדורש של חמש מכות, מונה מכת ההיולי הוא היסוד הכולל, ויש אומרים שלקה השר שלהם בשמים.

פסקה יט

וחשבונם של רבי אליעזר ורבי עקיבא פשוט הוא, כי כל מכות של מצרים מונה אותם כאילו היו באצבע, ועל הים היו ביד הגדולה שהוא חמש אצבעות, נמצאו מכות הים חמש פעמים ממכות מצרים. ור' אליעזר אינו דורש חרון אפו כי הוא דורש את הכתוב כלל ופרט חרון אפו כלל ואידך פרט.

דיינו

פסקה א

כמה מעלות טובות למקום עלינו. כלומר שעשה עלינו ושם בנו, והם חמש עשרה כמנין שם י"ה צור עולמים העומד על הכסא על ט"ו מעלות, כדאיתא בפרקי הכלות, וכנגדן

במשכן ט"ו קלעים לכתף, וכן אמר דוד המלך ע"ה בספר תהילים ט"ו מעלות, וכנגדן עשו בבית המקדש ט"ו מעלות כדאיתא במסכת מדות (פ"ב מ"ה).

פסקה טז

על אחת כמה וכמה וכו'. עתה חוזר לענין שבא להזכיר אלו ט"ו מעלות, על אחת, שאין אנו ראויים למעלה אחת, כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו, שעשה עמנו כל זה, הוציאנו ממצרים וכו'.

ובנה לנו בית הבחירה. בית המקדש נקרא בית הבחירה על שם שבחר בו הקב"ה, כמו שנאמר (דברים י"ב:ה'), כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלקיכם כו'.

פסח מצה ומרור

פסקה א

רבן גמליאל היה אומר וכו'. משנה היא בפרק ערבי פסחים (פסחים קט"ז א'), התחיל במשנה, משנת אמר ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה וכו', וסיים בה, ונתן את הברייתות שבמכילתא באמצע.

ומה שאמר **לא יצא ידי חובתו**, כלומר שלא קיים מצותו כראוי. לפי שמצינו שהקפיד הכתוב באמירה, כדי שנזכור נפלאות הבורא מתוך שנזכיר בפינו למה הם באים.

פסקה ד

מצה זו שאנו אוכלין על שום שלא הספיק בציקם וכו'. כך דורש במכילתא, ומכאן למדנו כי מה שאמר הכתוב כי לא חמץ, ר"ל כי לא היה חמץ כשיצאו ממצרים, אבל כשהגיעו לרפידים חמץ היה, אלא שבמצרים חמץ ומצה עמו בבית כדאיתא בפסח שני (פסחים צ"ה א'), כי שיעור חמץ אינו אלא מיל, לדעת הרמב"ם ז"ל בשהיה, ולדעתינו (פסחים מ"ו ב') שלא בשהייה, ועוד שהרי הוליכוהו בדרך והוליכוהו בשמש או ביום המעונן, וקיימא לן (פסחים מ"ב א') אשה לא תלוש לא בחמה ולא כו', ואמרינן נמי במסכת יומא (כ"ח ב') האי יומא דעיבא כוליה שמשא, כי לפי שהחמץ נעשה מעט מעט ואינו ניכר, חששו לכל זה מפני ספק כרת עד שחששו למים לנים, ופירושו שנשאבו אחר בא השמש והיו בבית, שלא לנו בלילה במחובר, לפי שהחמה מהלכת תחת הקרקע ומעיינות רותחין כדברי חכמי אומות העולם כדאיתא בפסחים בפרק מי שהיה טמא (פסחים צ"ד ב'), ואע"פ ששהו בבית כמה ימים אין בכך כלום, גם מה שאומרים שלא יהיו במקום שהירח שולט שם, אין בדבר זה שום עיקר בעולם.

וגם צדה לא עשו להם. אמרו רז"ל (מכילתא) להודיע שבחן של ישראל שלא אמרו למשה היאך נצא למדבר ולא נוליך עמנו צדה לדרך אלא בטחו בשם יתברך.

ולפיכך אמר **מצה זו, מרור זה**, לפי שצריך להגביה כל אחד ואחד. אבל פסח אין אומרים פסח זה, לפי שאין להגביה הבשר, שלא יראה כאוכל קדשים בחוץ, וגם אין להגביה כל הקערה ביחד כמו שרגילים רבים.

פסקה ז

בכל דור ודור חייב אדם וכו'. כלומר כל יחיד ויחיד צריך שיראה עצמו כאילו הוא היה עבד במצרים ויצא לחרות, כמו שנאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, וכבר דרשו למעלה לי ולא לו, מכלל דדרשינן לי על כל אחד ואחד האומרו עכשיו בפיו.

חצי הלל

פסקה ב

לפיכך אנחנו חייבין וכו'. אמרו במכילתא ואמרתם זבח פסח הוא לה', בא ללמדך שכל מי ששומע הנסים הללו צריך לשבח לפאר ולרומם וכו', וכל הלשונות האלו של שבח הם בפרקי היכלות, עד ולעלה. ואין ראוי לומר ולקלס, לפי שנופל בו לשון גנאי כמו לעג וקלס. ולפיכך אנו אומרים כל לשונות הללו של שבח משום דאמרינן במכילתא ובני ישראל יוצאין ביד רמה (שמות י"ד:ח'-ט') שהיו המצריים מחרפין ומגדפין בכל מיני גידופין וישראל מרוממים בכל מיני שבח, וכן הוא אומר (שיר השירים א':ג') לריח שמניך טובים, א"ר ינאי הראשונים ריח שמנים אמרו לך אבל אנו כשבאנו לים לא הנחנו לשון שבח שלא קלסנו לך ושבחנוך בו.

פסקה ג

הללויה הללו עבדי ה' וכו'. מכאן מתחיל ההלל, ויש אומרים שראוי לברך קודם לכן לגמור את ההלל, כי זה במקום חובת ההלל, כמו שנאמר (ישעיהו ל':כ"ט) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג וגו', ומה שאינו מונה אותו במסכת ערכין (י' א'), לפי שאינו מונה שם אלא הלל של ימים אבל לא הלל זה של לילה, כי זה דבר פשוט הוא, וכבר נאמר במקום אחר בברייתא (ברכות ט' א') הלל שבלילי פסחים עד שיעלה עמוד השחר, ובירושלמי ובתוספתא מונה אותו בפירוש בזמן שבית המקדש קיים לילה אחת ובזמן הזה שתי לילות, ואמרינן שם שאומרים אותו בנעימה גדולה, ובירושלמי נראה שהיו נוהגים לקרותו בבית הכנסת בערבית, ומפני זה יש אומרים כי אדם יוצא בהלל של הגדה ומברך עליו, והמנהג שלא לברך, ואין לשנות, אבל הראוי לכל אחד ואחד לקרות פעם אחרת הלל גמור, כי מה שאומרים אותו בסעודה אינו אלא דרך שירה, ולפיכך חולקים אותו ומשיחין ואוכלים ושותים בינתים.

פסקה ה

ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצויינין שם. כך אנו גורסין, ופירש רש"י לשון ציון מאוספין במקום אחד שלא נפרדו בערים ולכך היו נראין לגוי אחד, ודייק לה מדכתיב לגוי, וזהו ודאי נס מה' יתברך כדי שיהיו עוזרים זה לזה, כי הפירוד סיבת הגלות. ואף בגלות הזה החמור הפירוד היה עיקר גזירת הגלות.

ואית דמפרשי מצויינין בעלי קומה בעלי פרצוף, וכן הוא בבראשית רבה, וכן יש גורסין מסויימין שם כלומר שהם ניכרים במלבושיהם ובענייניהם כגון ציצית בבגדיהם וכיוצא בו, ודייקי לה מדכתיב ויהי שם לגוי גדול, כי כיון שיש להם כמה דורות שהיו שם ומשועבדים להם, אפילו רבו מאד היאך יהיו שם לגוי אלא ודאי לפי שהיו מצויינין שם או מסויימין בטכסיסיהם וכל רואיהם יכירום כי הם זרע אברהם אבינו.

ועוד יש בכלל הזה, שהיו מסומנין שם להוליד בנים הרבה, שהיו מולידין ששה בכרס אחד מה שלא היו מולידין במצרים קודם לכן, וזהו שאמר, שם, לפי שגם האבות לא הורגלו בכך בארץ כנען. וזה מרחמיו יתברך להודיע שלא עזב אותם בגלותם. ולכך היו תמהים עליהם כדאיתא בבראשית רבה (פרשה מ"ד) א"ר יצחק חזירתא רעיא בעשרה ואימרתא ולא בחד כל אילין אמר הקב"ה לאברהם דיהיב ליה את הקיני ואת הקניזי וכו' ועדיין שרה אשת אברהם לא ילדה לו. וזהו שהביא ראיה המסדר מדכתיב ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו'.

כוס שניה

פסקה א

ולאחר שהשלים ההגדה נוטל כוס שני בידו, ואומר ברכת אשר גאלנו, ואין צריך לברך עליו בורא פרי הגפן, ואילו היה שם ברכת הנהנין, היה בתחלה, כמו קידוש, דכל היכא דאיכא בורא פרי הגפן איכאברישא (פסחים ק"ו א'), ונהגו כולם לאומרו וכן דעת הרמב"ם ז"ל, אבל הנכון שאין אומרים בורא פרי הגפן אלא בכוס של קידוש ושל ברכת המזון, וכן אין אומרים על הגפן ועל פרי הגפן אלא אחר כל הכוסות, ואם דעתו לשתות כוס חמישי לא יאמר אותו אלא אחריו, והחתימה על הארץ ועל פרי הגפן.

מרור

פסקה ב

ולעולם כל האוכל מרור צריך טיבול בחרוסת. וחייב לאכול מכל דבר כזית.

צפון

פסקה ב

וצריך לגמור ההלל קודם חצות משום דחיישינן לדברי ראב"ע דסתם לן תנא כוותיה בפ"ק דברכות (ב' א') ובפרק איזהו מקומן (זבחים נ"ו ב') דתנן הפסח אינו נאכל אלא עד חצות, ואע"ג דבפ"ב דמגילה (כ"א א') סתם כר"ע דס"ל עד שיעלה עמוד השחר, הכא תרתי והתם חדא, ואע"ג דבמסכת יבמות (ק"א ב') אמרינן מה לי חדא סתמא מה לי תרתי סתמי, כיון דלא ידעינן הי מינייהו בתרייתא נקטינן לחומרא, כן כתבו התוספות, אבל הגאונים ז"ל פוסקים כרבי עקיבא דהלכה כמותו מחבירו, ועוד דסתם לן תנא בהדי הילכתא פסיקתא בפ"ב דמגילה, ואעפ"כ ראוי לחוש, דבפרק איזהו מקומן (זבחים נ"ז ב') משמע דמודה ר' עקיבא דהפסח אינו נאכל אלא קודם חצות מדרבנן, ואמרינן בפרק ערבי פסחים (פסחים ק"כ ב') דמצה בזמן הזה כמו פסח בזמן הבית ולראב"ע לא יצא אחר חצות, ויש לומר ג"כ שחושש לו רבי עקיבא מדרבנן, וגם בקריאת ההלל החמירו בו בתוספות, ואע"פ שאינו חמור יותר מקריאת שמע לרבן גמליאל דפסקינן כוותיה (ברכות ח' ב'), ועוד דעיקר ההלל במצרים מחצות ואילך היה, אעפ"כ ראוי להחמיר לכתחילה ואין אומרים אותו אלא עד חצות, וכן עיקר.

ברך

כוס שלישית

פסקה ב

ואמרו ז"ל (פסחים קי"ז ב') כי בין הכוסות הללו אם רצה לשתות אפי' יין שותה, ואם הוא נמלך, יברך עליו, ובין כוס שלישי לרביעי לא ישתה, ודוקא יין, שמא ישתכר כדאיתא בירושלמי או יבטל טעם מצה מפיו, אבל מים או שאר משקין ישתה, ואחר הכוסות כולם היה נראה שמותר לשתות אפי' יין, אבל הגאונים ז"ל אמרו שאין שותים אלא מים אבל לא יין כדי שלא יבטל טעם מצה מפיו, וכן עמא דבר.

ומה שתיקנו לומר על כוס רביעי פסוק שפוך חמתך על הגוים, הוא מפני כי לפי שקיימנו מצות ד' כוסות כנגד ד' כוסות של פורענות שעתיד הקב"ה להשקות לאומות העולם, אנו אומרים על כוס האחרון שיגיע אותו הזמן שישקה אותם ה' כוס חמתו הוא כוס התרעלה כדכתיב (איכה ד':כ"א) שישי ושמחי בת אדום וכו' גם עליך תעבור כוס, ולא עוד אלא שעיקר גאולתינו תלויה בחורבן קרן מלכותם כדאמרינן בבראשית רבה (פרשה כ"א) עד ערב בוקר אלפים ושלש מאות ונצדק קדש (דניאל ח':י"ד), אמר רבי יצחק כשיעשה ערב

בקרן של אומות העולם אז ונצדק קדש, וכן הנביא אומר (ישעיהו ס':ב') כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה במהרה בימינו אכי"ר.